

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE RURAL TERRITORIES

УДК 332.12

Весперіс С.З.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки і управління
Конотопський інститут
Сумського державного університету

Самусь Г.І.

к.е.н., викладач кафедри економіки і управління
Конотопський інститут
Сумського державного університету

Зубко К.Ю.

к.е.н., викладач кафедри економіки і управління
Конотопський інститут
Сумського державного університету

У статті розглянуто демографічні проблеми розвитку сільських територій. Проведено аналіз основних демографічних показників, а саме загальної чисельності населення, народжуваності, смертності, статеві-вікової структури населення, темпів природного приросту (скорочення), рівня зайнятості та безробіття сільського населення. Визначено основні причини, що негативно впливають на формування демографічного потенціалу села. Запропоновано шляхи подолання демографічних проблем сільських територій.

Ключові слова: демографічні проблеми, розвиток, сільські території, трудові ресурси, сільське населення, безробіття, сільська місцевість.

В статье рассмотрены демографические проблемы развития сельских территорий. Проведен анализ основных демографических показателей, а именно общей численности населения, рождаемости, смертности, темпов природного прироста (сокращения), уровня занятости и безработицы сельского

населения. Определены основные причины, которые негативно влияют на формирование демографического потенциала села. Предложены пути преодоления демографических проблем сельских территорий.

Ключевые слова: демографические проблемы, развитие, сельские территории, трудовые ресурсы, сельское население, безработица, сельская местность.

The article deals with demographic problems of the development of the rural areas. Carried out the analysis of the main demographic indicators, namely, the total population, birth rate, mortality, gender-age structure of the population, rates of natural growth (reduction), level of employment and unemployment of the rural population. Determined the main reasons that negatively influence the formation of the demographic potential of the village. Offered the ways of overcoming of demographic problems of the rural territories.

Key words: demographic problems, development, rural territories, labor resources, rural population, unemployment, rural area.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Соціально-економічний розвиток країни залежить від багатьох факторів, серед яких чинне місце належить ефективному використанню наявних продуктивних сил, активним складником яких є саме людина. Демографічний стан більшості регіонів України нині є кризовим, особливо гостро ця проблема стосується сільських територій. На селі спостерігаються такі негативні явища, як від'ємний природний приріст, безробіття, значні за масштабом внутрішні і зовнішні міграції, падіння рівня життя сільського населення. Все це зумовлює необхідність подальшого теоретичного та практичного дослідження цієї проблеми, обґрунтування можливих шляхів розвитку сільських територій завдяки проведенню ефективної демографічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню демографічних проблем розвитку сільських територій присвячено багато праць відомих учених: О.М. Бородіної [2], Д.П. Богині [1], І.В. Прокопи [2], П.Т. Саблука [5], О.Г. Шпикуляка [8], К.І. Якуби [5] та інших. Водночас поглиблення теоретичних основ вивчення цієї проблеми залишається актуальним, з огляду на динамічність досліджуваного явища та подальшу негативну тенденцію розвитку демографічної ситуації сільських територій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення основних демографічних проблем розвитку сільських територій, розроблення практичних рекомендацій подолання цього негативного кризового явища.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Суспільство має забезпечувати комплексний розвиток сільських територій, що передбачає дотримання узгодженості, гармонійності, збалансованості між економічним, екологічним і соціальним складниками. Комплексний розвиток сільських територій потрібно оцінювати з погляду виконання тих функцій, які вони здійснюють: виробничої, відтворювальної, екологічної, рекреаційної і культурологічної. Як відомо, людина виступає визначальною характеристикою їх виконання. Населення, що проживає на селі, формує трудові ресурси, що виконують важливу господарську функцію – забезпечення продовольчої безпеки країни. Крім того, важливою є соціальна функція, яку здійснюють сільські території.

Проблеми, що є нині на сільських територіях, зумовлені низькою ефективністю державної політики, застарілою законодавчою базою, відсутністю програмних документів розвитку, слабкою координацією дій центральних та місцевих органів виконавчої влади [7, с. 166].

Серед низки проблем, наявних на сільських територіях, центральне місце належить демографічним проблемам. Демографічний потенціал характеризується такими показниками, як народжуваність, смертність, статеві-вікова структура населення, темп природного приросту (скорочення), середня тривалість життя, міграційні процеси. Не менш важливими є показники, що характеризують соціальний стан населення: чисельність економічно-активного населення, чисельність

зайнятих та безробітних, рівень освіти і культури, стан здоров'я. Отже, демографічні проблеми сільських територій містять як демографічний, так і соціальний складники, що мають економічний зміст. Це визначається рівнем реальних доходів сільських жителів, їхньою купівельною спроможністю до певних життєво необхідних видів товарів та послуг.

Сільське населення – населення, яке проживає у сільських населених пунктах (села та селища). Станом на початок 2018 р. чисельність сільського населення становила 13,0 млн. чол. Проведений аналіз статистичних даних свідчить про постійне скорочення загальної чисельності населення України (табл. 1).

За період із 1991 р. по 2018 р. відбулося зменшення питомої ваги чисельності сільського населення з 32,5% до 30,7%, тоді як міське населення зросло за цей період з 67,5% до 69,3%. Це пов'язано не тільки зі зниженням природного приросту сільського населення, а й із міграційними процесами у міста. Є суттєві відмінності у наявності сільського населення за регіонами країни. Найменше сільського населення проживає в

Донецькій – 9,22%, Луганській – 13,06% та Дніпропетровській областях – 16,22%, найбільше – у Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, що становить відповідно 56,94%, 56,0%, 55,08% [6, с. 30]. Це пояснюється історичними процесами та видом господарської діяльності зазначених регіонів: у східних регіонах населення зайняте переважно в промисловості, у західних – у сільському господарстві.

Показники народжуваності сільського населення характеризуються тенденцією постійного зменшення. Кількість живонароджених дітей у 2017 р. проти 2000 р. становить 85,72% (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, кількість померлих у сільській місцевості перевищує кількість народжених, так, у 2017 р. це перевищення становило 1,8 разу. Як відомо, природний приріст залежить від показників народжуваності та смертності і характеризується постійним скороченням сільського населення. Від'ємний природний приріст свідчить про загрозливу ситуацію, що склалася на сільських територіях. Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі у сільській місцевості відображено у таблиці 3.

Таблиця 1

Чисельність наявного населення України (млн. осіб)

Роки	Усього, млн.	Міське	Сільське	До загальної чисельності населення, %		Темп приросту (скорочення) населення		
				міське	сільське	усього	міське	сільське
1991	51,9	35,1	16,8	67,5	32,5	-	-	-
2001	48,9	32,9	16,0	67,4	32,6	-0,3	-0,22	-0,08
2011	45,8	31,5	14,3	68,7	31,3	-0,31	-0,14	-0,17
2017	42,6	29,5	13,1	69,2	30,8	-0,53	-0,33	-0,2
2018	42,4	29,4	13,0	69,3	30,7	-0,2	-0,1	-0,1

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [6, с. 29]

Таблиця 2

Природний приріст (скорочення) сільського населення України (тис.)

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2017 р. до 2000 р., (%)
Кількість живонароджених	147,1	141,8	171,1	145,7	138,3	126,1	85,72
Кількість померлих	301,0	310,4	267,1	236,0	229,0	223,5	74,25
Природний Приріст (скорочення)	-153,9	-168,6	-96,0	-90,3	-90,7	-97,4	63,28

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [6, с. 36]

Таблиця 3

Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі у сільській місцевості (відсотків)

	2010	2016	2017	Відхилення 2017 р. від 2010 р. (+, -)
Усі домогосподарства з дітьми	100,0	100,0	100,0	
У тому числі мають дітей одну	60,8	65,7	71,5	+10,7
двох	32,5	30,0	24,8	-7,7
трьох	5,3	3,6	3,0	-2,3
чотирьох і більше	1,4	0,7	0,7	-0,7

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [6, с. 82]

Таблиця 4

Рівень зайнятості та безробіття населення сільської місцевості за віковими групами у 2017 році (відсотків до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи)

	Усього у віці 15–70 років	У тому числі за віковими групами						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Рівень зайнятості	54,4	32,0	66,2	69,8	73,3	74,9	60,4	16,4
Рівень безробіття	9,9	20,4	11,8	9,7	9,3	7,9	8,4	-

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [6, с. 54]

Аналіз даних таблиці 3 свідчить, що більшість домогосподарств у сільській місцевості має одну дитину (71,5%). Частка домогосподарств із двома і більше дітьми постійно скорочується. Так, за період 2010–2017 рр. скорочення становило 7,7%. Частка домогосподарств без дітей у сільській місцевості станом на 2017 р. становила 65,5% [6, с. 82]. Звичайно, ця негативна тенденція пов'язана з падінням рівня життя сільського населення. Процеси депопуляції призводять до скорочення чисельності трудових ресурсів на селі.

У таблиці 4 відображені рівень зайнятості та безробіття населення сільської місцевості за віковими групами. Як видно з таблиці 4, найвищий рівень зайнятості населення, а саме 74,9%, характерний для вікової категорії 40–49 років. Найнижчий рівень зайнятості (16,4%) у віковій категорії 60–70 років, що пояснюється пенсійним віком цієї категорії населення. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття серед сільського населення спостерігається у віковій категорії 15–24 років і становить 20,4%, оскільки молодь є більш вибагливою під час вибору місця роботи, умов та оплати праці, хоча не слід виключати і таку проблему, як обмежена кількість вільних робочих місць на селі.

Розподіл населення сільської місцевості за економічною активністю у 2017 р. відображено на рис. 1.

Позитивним фактором є переважання економічно активного населення сільської місцевості (5602,2 тис.) над економічно неактивним (3674,1 тис.) та те, що серед економічно активного населення основна частка припадає саме на зайняте населення (5047,1 тис.) (рис. 1). Крім того, у складі економічно активного населення кількість осіб працездатного віку в 22,3 рази переважає кількість осіб, що старші працездатного віку.

Слід зазначити, що в Україні, як і в інших європейських країнах, спостерігається старіння населення, що виражається у скороченні частки молоді та збільшенні осіб старших вікових груп, як наслідок, скорочуються трудові ресурси. Але в економічно розвинутих країнах світу старіння населення пов'язано не тільки зі скороченням показників народжуваності, а й зі збільшенням тривалості життя населення. В Україні ситуація інша: відбувається зниження народжуваності і підвищення рівня смертності одночасно. Це пояснюється низьким рівнем медичного обслуговування, особливо у сільській місцевості, зuboжінням населення. Так, кількість осіб, що старші 60 років, станом на 1 січня 2018 р. становили 23,3% сільського

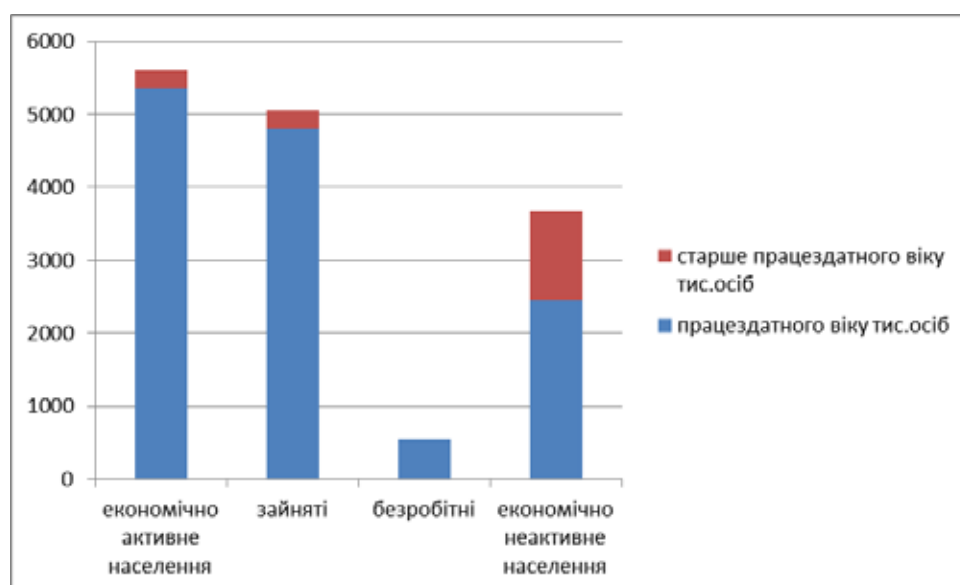


Рис. 1. Населення сільської місцевості за економічною активністю у 2017 р. (у віці 15–70 років; тис.)

Джерело: побудовано авторами на основі даних [6, с. 49]

**Структура грошових доходів домогосподарств у сільській місцевості, відсотків
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)**

	2010	2016	2017	Відхилення 2017 р. від 2010 р. (+, -)
Оплата праці	38,9	40,6	48,6	+9,7
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,7	5,8	4,3	-1,4
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	13,2	10,3	10,1	-3,1
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	34,7	30,9	25,8	-8,9
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,5	12,4	11,2	+3,7

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [6, с. 94].

населенн, тоді як населення віком до 20 років – лише 21,7% [6, с. 32].

Демографічні показники мають значну залежність від доходів та витрат населення. Структура грошових доходів домогосподарств у сільській місцевості наведена у таблиці 5.

Аналіз даних таблиці 5 свідчить, що основним складником грошових доходів є оплата праці. Частка цих доходів зростає з 2010 р. по 2017 р. на 9,7%. Позитивна динаміка характерна також для такого складника в структурі доходів, як грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи, де зростання становить 3,7%. Водночас зменшилися доходи, які отримує населення, такі як пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою, на 8,9%, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – на 3,1%, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – на 1,4%.

Структура грошових витрат домогосподарств у сільській місцевості у 2017 р. зображена на рис. 2. Як видно з рис. 2, основна частина грошових витрат

домогосподарств у сільській місцевості припадає на продукти харчування та безалкогольні напої – 42,7%. Значна частка (11,5%) витрат іде на житлово-комунальне господарство: житло, воду електроенергію, газ та інші види палива. Водночас інші грошові витрати становлять 14,1%, куди входять відпочинок і культура, освіта, зв'язок та ін. Отже, структура грошових витрат свідчить про зuboжіння населення, а значить, погіршення соціально-економічної ситуації сільських територій.

Зазначені демографічні проблеми сільських територій потребують негайного вирішення. На державному рівні розроблено Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 рр., яка передбачає підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, сталий розвиток сільських територій відповідно до європейських та міжнародних стандартів [3].

Сільські поселення не мають можливості на місцевому рівні ефективно розробляти програми розвитку через нестачу фінансових ресурсів та відсутність кваліфікованих фахівців з антикризового менеджменту [7, с. 167].

На думку деяких дослідників, для подолання демографічних проблем сільських територій необхідно збільшити життєвий потенціал населення, зберігати природно-ресурсний потенціал, розвивати підприємництво, забезпечити зайнятість населення та якісну освіту і медицину, підвищити життєвий добробут, розвивати соціальну інфраструктуру села, розвивати туризм та рекреацію [4, с. 121].

На нашу думку, зазначені пропозиції є актуальними. Безперечно, сільські території потребують гострої уваги,

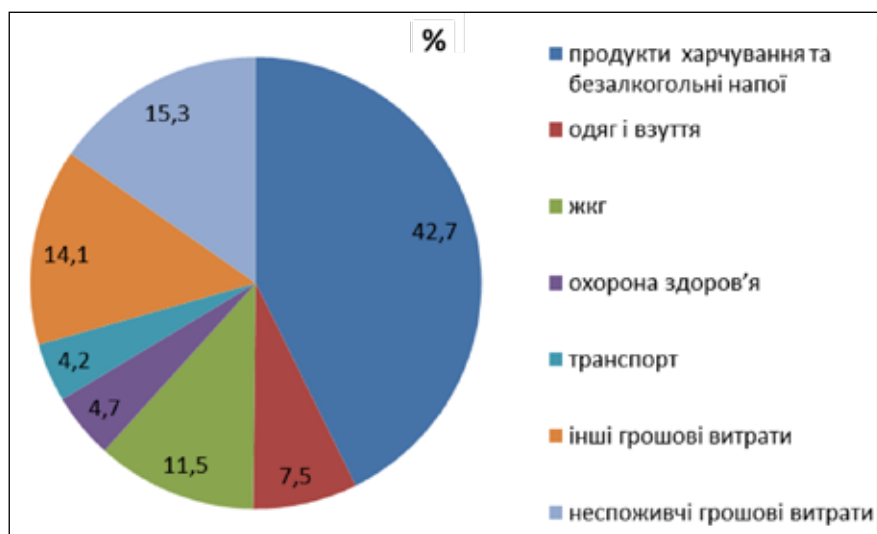


Рис. 2. Структура грошових витрат домогосподарств у сільській місцевості у 2017 р., % (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Джерело: побудовано авторами на основі даних [6, с. 93]

особливо найбільш депресивні регіони. Отже, необхідно створити сприятливе соціально-економічне середовище для поліпшення життєвих умов населення, покращення стану здоров'я, зростання грошових доходів населення. Формування відповідно до сучасних вимог суспільства рівня життя сільських мешканців повинно включати правове й економічне регулювання умов і оплати праці працівників сільськогосподарської сфери, надання матеріальної допомоги певним групам виробників і мешканців села, подальшу демократизацію суспільного життя мешканців сільських територій, проведення правозахисних заходів держави.

Висновки із проведеного дослідження.

Отже, основними демографічними проблемами сільських територій є скорочення сільського населення, від'ємний природний приріст, зростання безробіття, збільшення відтоку населення у міста та за кордон, зубожіння сільського населення. Усі ці процеси приводять до вимирання українського села. Є нагальна необхідність пошуку ефективних шляхів виходу з кризи, щоб остаточно не втратити демографічний потенціал села, що відіграє важливу роль у соціально-економічному житті нашої країни. Держава при цьому повинна відігравати роль активного суб'єкта.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богиня Д.П. Оптимізація зайнятості як чинник ефективності праці. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2012. № 1(26). С. 6–9.
2. Бородина О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. Економіка України. 2009. № 4. С. 74–84.
3. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. URL: <http://minagro.gov.ua/node/15740> (дата звернення: 20.12.2018).
4. Поліщук Я.П. Оцінка соціально-демографічного розвитку сільських територій. Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. 1'2014 [50]. С. 117–123.
5. Саблук П.Т., Якуба К.І. Демографічні проблеми українського села: наук. доп. Київ: ІАЕ УААН, 2002. 37 с.

6. Статистичний щорічник України за 2017 рік: Державна служба статистики України. Київ, 2018. 540 с.

7. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. моногр. / за ред. Т.А. Заяць. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2017. 298 с.

8. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія: ННЦІАЕ, 2009. 480 с.

REFERENCES:

1. Bohynya D.P. (2012) Optymizatsia zainiatosti iak chynnyk efektyvnosti pratsi [Optimization of employment as a factor in the efficiency of labor]. (Visnyk), Donbas: State Machine-Building Academy, No. 1(26), pp. 6–9. (in Ukrainian)
2. Borodina O., Prokopa I. (2009) Silskyi rozvytok v Ukraini: problem stanovlennia [Rural Development in Ukraine: Problems of Formation]. (Economica Ukrainy). No. 4. pp. 74–84. (in Ukrainian)
3. Yedyna kompleksna stratehia rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukrayini na 2015-2020 rr. [The only integrated strategy for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for 2015-2020]. URL: <http://minagro.gov.ua/node/15740> (data zvernennia: 20.12.2018). (in Ukrainian)
4. Polishchuk Ya.P. Otsinka sotsialno-demohrafichnoho rozvytku silskykh terytorii [Assessment of socio-demographic development of rural areas]. Innovatsiyna ekonomika. Naukovo-vyrobnychiy zhurnal. 1'2014 [50]. pp. 117–123. (in Ukrainian)
5. Sabluk P.T., Yakuba K.I. (2002) Demohrafichni problem ukrayinskoho sela [Demographic Problems of the Ukrainian Village]. Kyiv: IAE UAAS, 37 p. (in Ukrainian)
6. Statystychnyi shchorichnyk Ukrayiny za 2017 rik: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2018) [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017: State Statistics Service of Ukraine]. Kyiv, 540 p. (in Ukrainian)
7. Transformatsia silskoho rozselennia v Ukraini (2017) [Transformation of rural settlement in Ukraine] (kol. monohr), Kyiv: Instytut demohrafiyi ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 298 p. (in Ukrainian)
8. Shpykuliak O.H. (2009) Instytutsiyi ahrarnoho rynku [Institutions of the Agrarian Market] (Monographia). NNICIAE, 480 p. (in Ukrainian)

Vesperis S.Z.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professorat Department of Economics and Management
Konotop Institute Sumy State University

Samus H.I.

Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at Department of Economics and Management,
Konotop Institute Sumy State University

Zubko K.Y.

Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at Department of Economics and Management,
Konotop Institute Sumy State University

DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE RURAL TERRITORIES

Among a number of problems,existing in the rural territories,the central place belongs to the demographic problems. In early 2018, the rural population of Ukraine amounted to 13.0 million people. The analysis of statistical data shows a constant decrease in the total number of rural population. This is due not only to the decline in natural growth, but also to the migration to cities. The negative natural growth of population indicates a threatening situation in the rural territories. The processes of depopulation lead to reduction in the number of labour resources. A positive factor is the predominance of economically active population in the rural area over economically inactive and the fact that the proportion of the employed prevails over the unemployed. It should be noted that in Ukraine, as in other European countries,an aging population is observed.

The main component of the cash income of people in the rural area is the labor payment. The bulk of households' cash expenses falls on for food, soft drinks and utilities.

In our opinion, the formation of the living standards of rural residents, in accordance with the modern requirements of society, should include legal and economic regulation of the conditions and wages of workers of the agricultural sector, the provision of material assistance to certain groups of producers and villagers as well as further democratization of the social life of the residents of rural areas.

Consequently, the main demographic problems of rural territories are population decline, negative natural growth, rising unemployment, increasing outflow of population in cities and abroad, impoverishment of the rural population. All these processes lead to the extinction of the Ukrainian village. There is an urgent need to find effective ways to overcome the crisis, so that the demographic potential of the village, which plays an important role in the socio-economic life of our country, will not be lost in the end. The state must play the role of an active subject,at the same time.